

BUDJET-SOLIQ SIYOSATINING IQTISODIY MOHIYATI VA DAVLAT MOLIYA TIZIMIDAGI O'RNI

Xabibullayev Yaxyobek

Andijon davlat texnika instituti

Moliya va moliyaviy texnologiyalar

yo'nalishi 4-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: i.f.f.n.,

*dotsent **Sotvoldiyev Alisher***

Annotatsiya. Ushbu maqolada budjet-soliq siyosatining iqtisodiy mohiyati, uning davlat moliya tizimidagi o'rni hamda mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri yoritilgan. Maqolada budjet va soliqlar mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi, davlatning fiskal siyosatini amalga oshirishdagi ahamiyati hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli tahlil qilingan. Maqolada budjet-soliq siyosatining daromadlarni qayta taqsimlash, investitsion faollikni rag'batlantirish va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishdagi funksiyalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: budjet-soliq siyosati, davlat budjeti, soliqlar tizimi, fiskal siyosat, davlat moliyasi, iqtisodiy barqarorlik, budjet daromadlari.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish vositalari orasida budjet-soliq siyosati alohida o'rin egallaydi. Mazkur siyosat davlatning moliyaviy resurslarini shakllantirish, taqsimlash va ulardan samarali foydalanishni ta'minlash orqali iqtisodiyotni tartibga solishning muhim instrumenti hisoblanadi. Budjet-soliq siyosati davlat budjeti daromadlarini shakllantirish, budjet xarajatlarini moliyalashtirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi [1]. Shu sababli ushbu siyosat davlat moliya tizimining asosiy tarkibiy qismi sifatida mamlakat iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Budjet-soliq siyosatining iqtisodiy mohiyati davlatning soliqlar va budjet mexanizmlari orqali iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish jarayonida namoyon bo'ladi [2]. Soliqlar davlat daromadlarining asosiy manbai bo'lib, ular orqali davlat o'z funksiyalarini bajarish uchun zarur bo'lgan moliyaviy mablag'larni shakllantiradi. Budjet xarajatlari esa ushbu mablag'larni iqtisodiyotning turli tarmoqlari, ijtimoiy soha, infratuzilma loyihalari hamda davlat boshqaruvi ehtiyojlariga yo'naltirish imkonini beradi. Natijada budjet-soliq siyosati iqtisodiy resurslarning qayta taqsimlanishini ta'minlaydi va iqtisodiy jarayonlarni muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Davlat moliya tizimida budjet-soliq siyosati markaziy o'rin tutadi. Moliya tizimi davlat budjeti, davlat maqsadli jamg'armalari, mahalliy budjetlar, soliqlar tizimi va

boshqa moliyaviy institutlardan tashkil topadi [3]. Ushbu tizimning samarali faoliyati ko'p jihatdan budjet-soliq siyosatining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Chunki budjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi muvozanatning ta'minlanishi davlat moliyasining barqarorligini belgilaydi. Agar davlat budjeti daromadlari yetarli darajada shakllantirilmasa yoki xarajatlar samarasiz yo'naltirilsa, budjet taqchilligi yuzaga kelishi mumkin. Bu esa davlat qarzining ortishiga, inflyatsiyaning kuchayishiga va iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishiga olib keladi.

Budjet-soliq siyosati mamlakat iqtisodiy rivojlanishini rag'batlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, iqtisodiy faollik pasaygan davrlarda davlat budjet xarajatlarini oshirish yoki ayrim soliqlarni kamaytirish orqali yalpi talabni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Aksincha, iqtisodiyotda inflyatsion bosim kuchaygan sharoitda davlat xarajatlarini qisqartirish yoki ayrim soliqlarni oshirish orqali iqtisodiy muvozanatni tiklashga harakat qiladi. Shu tariqa budjet-soliq siyosati iqtisodiy sikllarni yumshatish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Soliq siyosatining samaradorligi iqtisodiy o'sish sur'atlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Soliq yukining haddan tashqari yuqori bo'lishi tadbirkorlik faoliyatining pasayishiga, investitsiyalar hajmining qisqarishiga va yashirin iqtisodiyot ulushining ortishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, juda past soliq stavkalari davlat budjeti daromadlarining kamayishiga olib keladi. Shuning uchun zamonaviy iqtisodiyotda soliq siyosatini ishlab chiqishda fiskal manfaatlar bilan iqtisodiy rivojlanish ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim vazifa hisoblanadi. O'zbekiston tajribasida ham so'nggi yillarda soliq stavkalarining optimallashtirilishi, soliq ma'murchiligining soddalashtirilishi va raqamlashtirish jarayonlarining joriy etilishi tadbirkorlik muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Budjet xarajatlari tarkibi ham iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir [4]. Davlat tomonidan ta'lim, sog'liqni saqlash, transport infratuzilmasi, ilm-fan va innovatsiyalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan mablag'lar uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalar mehnat unumdorligini oshiradi, yangi texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini kengaytiradi va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Shu sababli rivojlangan davlatlar budjet siyosatini ishlab chiqishda kapital xarajatlarga alohida e'tibor qaratadilar. Budjet-soliq siyosati daromadlarni qayta taqsimlash funksiyasini ham bajaradi. Progressiv soliqlar, ijtimoiy transfertlar va budjet mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan dasturlar orqali aholi o'rtasidagi daromadlar tafovutini kamaytirish mumkin. Bu esa ijtimoiy adolatni ta'minlash va aholi turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, kam ta'minlangan qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, ishsizlikni kamaytirish va ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlashda budjet-soliq siyosatining ahamiyati katta hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot sharoitida budget-soliq siyosatini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, elektron hisobot tizimlarini joriy etish, budget mablag'larining sarflanishi ustidan onlayn monitoring olib borish davlat moliyasining shaffofligi va samaradorligini oshirish imkonini bermoqda. O'z navbatida, bu korrupsion holatlarning kamayishiga, budget mablag'laridan maqsadli foydalanishga hamda davlat boshqaruvi sifatining yaxshilanishiga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan tarkibiy islohotlar budget-soliq siyosatini zamonaviy talablar asosida takomillashtirishni taqozo etmoqda. Mamlakatda iqtisodiy o'sish sur'atlarini barqaror saqlash, tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash, investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish hamda davlat moliyasining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash budget-soliq siyosatining ustuvor vazifalari qatoriga kiradi [5]. Shu nuqtai nazardan, ushbu siyosatni takomillashtirishning bir qator muhim yo'nalishlarini belgilash zarur.

Birinchidan, soliq ma'murchiligini yanada raqamlashtirish va avtomatlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari va elektron soliq hisobotlari tizimlari joriy etilgan bo'lsa-da, ma'lumotlar bazalarining o'zaro integratsiyasini kuchaytirish, sun'iy intellekt asosida soliq xavflarini tahlil qilish va soliq nazoratining raqamli mexanizmlarini kengaytirish zarur. Bu soliq tushumlarining oshishiga, yashirin iqtisodiyot ulushining qisqarishiga hamda inson omili bilan bog'liq xatolar va korrupsion holatlarning kamayishiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, budget xarajatlari samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish lozim. Hozirgi sharoitda budget mablag'larining faqat o'zlashtirilishi emas, balki ularning yakuniy natijadorligi ham muhim hisoblanadi. Shu sababli natijaga yo'naltirilgan budgetlashtirish tamoyillarini keng joriy etish, har bir davlat dasturi va loyihasi bo'yicha aniq samaradorlik ko'rsatkichlarini belgilash maqsadga muvofiqdir. Bu davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirib, iqtisodiy va ijtimoiy natijalarni yaxshilash imkonini beradi.

Uchinchidan, mahalliy budgetlarning moliyaviy mustaqilligini kengaytirish zarur. Hududlarning iqtisodiy salohiyati va ehtiyojlari turlicha bo'lganligi sababli mahalliy hokimiyat organlariga qo'shimcha moliyaviy vakolatlar berish, ularning daromad bazasini mustahkamlash hamda hududiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish muhim hisoblanadi. Bu hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishga va mahalliy tashabbuslarni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, soliq yukining maqbul darajasini saqlash va investitsiyalarni rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi. Bunda yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlar, eksportyor korxonalar hamda innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi subyektlar uchun maqsadli soliq imtiyozlarini qo'llash

maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, samarasiz va iqtisodiy natija bermaydigan imtiyozlarni bosqichma-bosqich qayta ko'rib chiqish davlat budjeti daromadlarini barqarorlashtirishga yordam beradi.

Beshinchidan, budget mablag'larining shaffofligini oshirish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish zarur. Ochiq budget tizimlarini yanada rivojlantirish, budget ma'lumotlarini aholi uchun tushunarli shaklda e'lon qilish hamda fuqarolarning budget jarayonlarida ishtirokini kengaytirish davlat moliyasiga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Bu esa budget mablag'laridan foydalanish ustidan samarali nazorat o'rnatish imkonini yaratadi.

Oltinchidan, o'rta va uzoq muddatli fiskal rejalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Budget parametrlarini faqat bir yil uchun emas, balki uch-besh yillik istiqbolda prognozlash davlat moliyasining barqarorligini ta'minlaydi, investorlarga aniq fiskal signal beradi va iqtisodiy xavflarni oldindan baholash imkonini yaratadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, budget-soliq siyosati davlat moliya tizimining asosiy tarkibiy elementi sifatida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va mamlakatning uzoq muddatli rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston sharoitida budget-soliq siyosatini takomillashtirish soliq ma'murchiligini raqamlashtirish, budget xarajatlari samaradorligini oshirish, mahalliy budgetlar mustaqilligini kengaytirish, investitsion muhitni yaxshilash hamda davlat moliyasining shaffofligini ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan islohotlar davlat budjeti daromadlarining barqaror o'sishini ta'minlash, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois budget-soliq siyosatini zamonaviy iqtisodiy talablar va xalqaro tajriba asosida izchil takomillashtirib borish O'zbekistonning barqaror iqtisodiy taraqqiyotiga erishishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Malikov T.S., Olimjonov O.O. Moliya. Darslik / Toshkent Moliya instituti. – Toshkent: 2019. – 969 bet.
2. Malikov T.S., Haydarov N.H. Moliya: umumdavlat moliyasi. / O'quv qo'llanma. - Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2009. – 556 b.
3. Sharifova N., Ravshanova G. O'ZBEKISTONDA BUDJET SOLIQ SIYOSATING IQTISODIY O'SISHGA TASIRI //EDUCATION AND RESEARCH IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION. – 2026. – C. 438-443.
4. Yuldasheva S. O 'zbekiston Respublikasida Zamonaviy Soliq Ma'murchiligini Joriy Etish Orqali Budget-soliq Siyosati Samaradorligini Yanada Oshirish //Green Economy and Development. – T. 2. – №. 2. – C. 663142.
5. Hakimov H. Budget-soliq Va Pul-kredit Siyosatini Muvofiqlashtirishning Nazariy Yondashuvlari //Green Economy and Development. – 2023. – T. 1. – №. 6. – C. 662713.